

ЖИВОТ И РАД БРИГАДЕ (од 14. јануара до 30. маја 1944)

ОРГАНИЗАЦИЈА И ФОРМАЦИЈА БРИГАДЕ И ВОЈНОСТРУЧНА ОБУКА

При формирању бригада је имала три батаљона, сваки батаљон са по три чете, а свака чета по три десетине (значи без водова), и при штабу бригаде један мањи вод извиђача и курира. Формација бригаде мењала се зависно од броја нових добровољаца који су скоро свакодневно стизали из топличких и расинских села. На свом борбеном путу од формирања до краја маја 1944. године у бригаду су у неколико махова долазиле велике групе нових »мобилисаних« бораца, у основи добровољаца.

Почетком маја 1944. године у бригади је био формиран и 4. батаљон, састављен од људства Команде топличког војног подручја, затим из тада привремено расформираног Јастребачког одреда, нешто људи из команди места, а дошла је и једна већа група бораца из Расине.

Прва добровољачка мобилизација за јединице НОВЈ на територији Топлице и у Расини и у селима у долини Лужне Мораве вршена је у току месеца маја 1944. године. Секретари и чланови Окружног комитета КПЈ за топлички округ и чланови среских комитета КПЈ држали су масовне зборове по селима, на којима су говорили о значају добровољачке »мобилизације« људства за јединице НОВЈ. Партизански одборници сеоских народноослободилачких одбора били су потпуно свесни да ће мобилизација успети само тако ако у војску оду пре свих синови одборника и партизанских сарадника и чланови СКОЈ-а, па су се они у већини села први пријавили. Сви нови борци из села су испраћени свечано, са цвећем и поздравима, а омладина је певала.

После расформирања Јастребачког НОП одреда од његовог људства и новомобилисаних 700 бораца у 5. бригаду је

упућено око 350, који су највећим делом попунили новоформирану 4. батаљон, од којих 150 без оружја, а осталих 350, такође без оружја, задржано је у Команди топличког војног подручја. Већ идућег дана, 28. маја, очекивало се још најмање 300 нових бораца.

Главна пажња у војној обуци у првим данима борбене и политичке делатности новоформиране 5. бригаде била је усмерена на то да се нови борци обуче војним и борбеним правилима. Војнички часови одржавани су недељно просечно у свакој чети по 5 часова, пре свега настава борбене обуке.

Војна обука изводила се у два организована вида: обука на часовима у јединици и на ретким, краћим војним курсевима које је углавном организовао штаб 21. дивизије, касније и Главни штаб НОВ и ПО Србије, са основним циљем да обуче борце основним војним знањима за борбу против далеко савременије опремљеног, добро обученог и у дугогодишњим освајачким ратовима у Европи и у целом свету искусног непријатеља - Немаца, али и против припадника домаћих контрареволуционарних снага.

Војна обука бораца била је оријентисана на руковање оружјем, наставу гађања, службу обезбеђења и стројеву обуку. Прва наредна борба пружала је прилику најефикасније практичне примене наученог. У свим јединицама 5. бригаде била је увек присутна Титова мисао: »Постаните мајстори свога оружја«, која је стално прокламована кроз бригадну и батаљонску наставу и четне новине.

У чланку под насловом »Божидаров митраљез«, аутор Бока, борац 1. батаљона, у 4. броју бригадног листа »Јастребац«, пише: »Божидар Ерић, вредан, марљив какав је и у кући увек био. Са истом љубављу, а можда и већом него што је чувао своје стадо, пази на свој пушкомитраљез. Увек му је чист, увек подмазан. У борбама никад нема застоја«.

Настављајући традиције још из партизанских одреда, и у јединицама 5. српске бригаде одржавани су војни и политички часови. На часовима војне наставе (првобитно по четима ... док су биле бројно мале, касније по водовима) углавном борци, су упознавани са задацима борбеног обезбеђења, начином дејства заседе, радом извидница, дужностима курира, кратко речено, са свим оним што је у одређеном временском раздобљу било најважније. Један од важних задатака у организовању војне наставе за борце било је и њихово обучавање у правилности заседе на путевима и у клисурама, али и на равном терену покривеном жбуњем или у густој шуми.

Није постојао чврсти план наставе, већ се она заказивала зависно од актуелности теме, најчешће диктиране почињеним грешкама у протеклој борби. Предавачи су у почетку били командири чета и водова, махом људи без претходне војне наобразбе, коју нису могли ни стицати у моменту коју је изискивала њихова дужност - било због сталних борби и покрета, било због немања професионалних војних инструктора.

Почетком маја 1944. године, на основу требовања енглеских војних мисија, на аеродром код Бреснице, на Јастрепцу, из енглеских транспортних авиона бацани су муниција, наоружање, експлозив, одећа и обућа. Борци су тада обучавани руковању енглеским пушкама, стројницама, пушкомитраљезима »бренгал«, ручним бомбама.

Напоредо са развојем НОВЈ у савремено обучену и савременим оружјем и оруђима опремљену регуларну војску, обраћала се посебна пажња и војностручном оспособљавању и војној обуци војника и старешина специјалних родова војске, чета и служби. Посебно је, углавном на часовима али и на краћим, обично десетодневним или једномесечним курсевима при штабу 5. бригаде и штабу 21. дивизије, обучавани војнички кадар специјалних јединица: везе, артиљерије, санитета, инжињерије и интендантуре.

У 5. српској бригади било је неколико предратних рударских радника и радника на другим пословима, који су радили са експлозивом и минама и у току партизанског ратовања постали сјајни стручни минери, међу којима су се истицали командири чета Будимир Угреновић, Божидар Станковић Даравела и други. Они су извршили неколико диверзија брзопотезним минама на пругама и мостовима на које су увек водили мање групе бораца и учили их минирању, тако да је бригада већ у јуну имала минерски вод, који је са успехом вршио минирање и разминирање.

Повећањем бројног стања људства у бригади преко неколико узастопних мобилизација, формирањем 4. батаљона и бригадних штапских, пратећих, митраљеских и бацачких чета у батаљонима, појавио се проблем обезбеђивања свих гих јединица командним, нарочитом нижим кадром (командири и заменици командира чета и водници). У скоро свакодневним жестоким борбама у значајном броју гинули су командири и заменици командира чета и водници. На њихова места, посебно за командири водова, најчешће је долазио млад и војнички неискусан кадар. За обуку тог кадра организовани су војни курсеви.

У времену од децембра 1943. до марта 1944. организована су три курса за командире чета, на којима су били и борци из 3. јужноморавске бригаде.

Први курс завршен је у Јабланици, а друга два у Топлици - један у Великој Плани и други у Горњој Трепчи. У Великој Плани је радио војни курс за командире водова и командире и заменике командира чета. Курс је радио у кући Матковића. На курсу је било тридесетак бораца Јастребачког и Расинског НОП одреда и из Групе батаљона НОВЈ (Озренски и Тимочки). Главни предавач био је ваздухопловни капетан Зоран Стефановић из Групе батаљона. По завршетку курса, у 5. бригаду били су распоређени Добросав Павловић Афион, Будимир Угреновић УгреН и други.

СЛУЖБЕ И ПОЗАДИНА

Напоредо са организацијом и повременим преформирањем постојећих и формирањем нових јединица и установа, организоване су и службе у бригади: обавештајна служба, служба везе, санитарска служба и позадина и њихове пратеће или специјалне јединице.

Обавештајној служби и њеном саставном делу - извиђању увек је и у 5. српској бригади придавана посебна пажња. У почетку њеног борбеног деловања, све до уласка у формацијски састав 21. дивизије, није постојала посебна организована обавештајна служба, нити су деловали обавештајни одсеци или обавештајни официри. Обавештајне податке о непријатељу, његовим снагама, распореду и намерама, прикупљали су штаб бригаде и штабови батаљона, највише од мештана, али неретко и слањем тајних извиђачких патрола и извиђачких група према непријатељу и у његовој позадини. Бригада се кретала и борила у Топлици и Јабланици, где је огромна већина народа била уз НОП, па су и партијске и скојевске масовне организације с ентузијазмом обављале обавештајну службу за 5. бригаду.

У првој половини 1944. године, када није било посебних обавештајних официра ни органа, све до коначне организације обавештајне службе у дивизијама, функцију обавештајног официра вршили су заменик команданта бригаде, заменици команданата батаљона и заменици командира чета, који су се за прибављање потребних података могли служити свим по-

требним средствима и јединицама. Увек се полазило од тога да су обавештајна и извиђачка служба представљале очи и уши наших јединица, без којих јединица није могла да успешно обавља своје борбене задатке.

Служба везе и у 5. бригади дуго није правилно и потпуно функционисала, често због хроничног недостатка савремених средстава веза, али далеко више из недовољног разумевања великих потреба и неоцењиве користи саме службе везе, односно тешко је пробијало сазнање да без добре ораганизације службе везе и њеног потпуног спровођења нема и не може бити правилног и успешног командовања нити извршавања борбеног задатка.

Служба везе обједињује и има следеће елементе: курирску службу, уговорене знаке за распознавање и сигнале за везу, телефонске везе и најзад радио-телеграфску везу.

Курирска служба била је дуго, скоро осам месеци у 1944. години, једина могућност за остваривање везе унутар бригаде и према штабу дивизије. Курири нису били само прости преносиоци наређења и и извештаја, они су увек били добри и успешни извиђачи и обавештајци. За курире су бирани најбољи скојевци, често и чланови Партије. Они су били храбри и самоиницијативни, способни да задатак схвате и да сачувају усмене и писмене поруке и спремни да их по цену живота не одају.

Материјално-техничко снабдевање и обезбеђење и санитетско збрињавање у НОП представљало је увек један од највећих проблема свих јединица НОВЈ, па својствено томе и за 5. српску бригаду. Већ при формирању бригаде, организоване су и бригадне и батаљонске интендантуре. Први интендант бригаде био је Ратко Ристић, који је погинуо у борби против Немаца у Ломници.

Први интендант нису имали некакво посебно стручно знање за тај позив, али су имали јаку вољу за рад и за лично уздизање. Улога интенданта била је да организују прикупљање, пренос и поделу хране за једнице које бивакују ван насељених места или су на положајима, да се старају о набавци одеће или материјала за њену израду, набавку мазива за оружје, да врше расподелу добијених намирница, одеће и обуће, да организују пекаре и друго. Због тога су били организовани и десетодневни курсеви за интендантско особље.

У поменутом извештају политичког комесара 5. бригаде, од 10. априла 1944. године стоји: »Интендантура. Исхрана је

добра, пошто на нашем терену има доста шпијуна то од њих реквирирамо храну и стоку. Одећа и обућа је врло слаба тако да имамо стално босих и без одела, који носе поцепано. Финансије су слабе. До сада смо слабо добијали а данас смо запленили 25.000 у камиону. Норужање нећемо да вам јавимо пошто немамо шифру.»

У првом периоду борбених дејстава 5. бригаде, као и за све остале јединице НОВЈ, снабдевање се вршило из три извора: месни извори, плен од непријатеља и савезничка помоћ.

Месни извори били су све оно што се могло набавити од народа, било да се производи у домаћој радиности или се по капитулацији бивше југословенске војске у априлском рату 1941. године затекло у народу, а непријатељ га није опљачкао или уништио. Храна, одећа, обућа, смештајни простор под кровом или под ведрим небом, били су свакодневна потреба у Топлици и Јабланици где је формирана и све до краја августа 1944. године борила се 5. српска бригада.

Снабдевање храном вршено је преко органа народне власти. Од народа је прикупљан хлеб, стока за клање и остале намирнице од којих је кувано јело и дељено јединицама. Често су јединице биле распоређиване на исхрану по групама у појединим селима. Исхрана на терену вршена је стално, с тим што је интендант 21. дивизије повремено делио интендантима бригаде намирнице из дивизијске резерве. Храна се набављала по селима преко сеоских старешина, организовано: спречавано је и оштро кажњавано свако појединачно набављање.⁵⁵

Снабдевање одећом и обућом у првим месецима 1944. године представљало је такође велики проблем за штабове и интендантуре. Борци су носили одело и обућу што су их понели од куће приликом ступања у бригаду или униформе заплењене од непријатеља највише од недићеваца и Бугара, па су били шаролико одевени. Та униформа је у даноноћним маршевима, по беспућу, блату и снегу брзо пропадала, па су многи борци промрзли и оболели. Тек маја 1944. године на територији Топлице савезнички авиони допремили су прву помоћ у којој је било и доста одеће и обуће чиме је знатно побољшана одевеност бригаде.

Наоружање 5. бригаде при формирању било је разног порекла: југословенско, а остало, у већини трофејно (машинке »зорке«, »шарци«, »шмајсери«, затим неколико италијанских »брета«, а било је и доста бугарских пушака.

⁵⁵> 36. НО?, I, 9, док. 19, 24, 39, 40, 53, 57-59.

Наоружање и боља снабдевеност муницијом и експлозивом везани су такође за савезничку помоћ која је допремана авионима од маја месеца 1944. године. Крајем маја 1944. године, после извршених мобилизација у Топлици 5. бригади је требало оружја за око 1.500 бораца. Увече 26. маја 1944. године за 5. бригаду дошла су два савезничка авио-транспорта са 32 пушке, муницијом, једним минобацачем, оделом и другим. Чланови ПК КПЈ за Србију и чланови ОК КПЈ за Топлицу изнели су енглеској војној мисији хитне потребе већих количина оружја, а и чланови мисије видели су дуге колоне нових, ненаоружаних бораца. Говорили су да су јавили њиховом бироу у Барију, али је и Главни штаб НОВ и ПО Србије био упозорен да је неопходна и њихова интервенција код енглеске војне мисије.

Санитетска и хигијенска служба и у 5. бригади захтевале су стручне и предане раднике и борце. Трешало је износити рањенике са бојишта под јаком непријатељском ватром и обрађивати њихове ране, како би се што брже вратили у борбени строј своје јединице, и предузимати превентивне мере ради сузбијања заразних болести, које обавезно прате све војске за време ратова, односе многобројне људске животе и смањују борбени строј јединице, њену бојеву готовост и спремност за борбу.

Здравствена заштита у новоформираној 5. бригади сводила се на најнужније и развијала се уз велике кадровске и материјалне тешкоће. У почетку је било мало стручних здравствених радника. Недостајали су лекови, санитетски материјал и инструменти. Није било погодних и безбедних просторија за смештај и успешно лечење рањених и болесних бораца. Формирање и развој санитетске и хигијеничарске службе и у 5. бригади ишло је постепено и напоредо са развојем формације бригаде, наглим повећањем њеног бројног стања и развојем њених борбених дејстава.

У време боравка и извођења борбених дејстава у Топлици и Јабланици лакши рањеници су лечени у самој бригади. Крећали су се са бригадном колоном и за време борбе били су уз штаб бригаде или код неборачких делова. Тежи рањеници су остајали на лечењу код најоданијих партизанских сарадника. Повремено су их обилазили санитетски референти из бригаде и теренски партијско-политички радници.

Средином марта 1944. године, изнад села Бреснице на планини Јастрепцу, била је организована партизанска болница, у

коју су упућивани тежи рањеници и болесници, о чему је, 6. априла 1944. године, писао Недељко Караичић Милисав, члан ПК КПЈ за Србију: »У Јастребачкој болници има 20 рањеника и 15 болесних. Болница је прилично сређена. У овој болници осећа се оскудица у лековима и санитарском материјалу. Ако буде могуће да се нешто одвоји од онога што ће доћи са Озрена одвојићемо и за ту болницу. Њихова склоништа су доста добро урађена, непријатељ је до сада доста пута упадао у села у којима су склоништа и није успео да открије ни једно склониште.⁵⁶⁾

Бригадни санитар је, иако без довољно стручности, правремено и за оне прилике доста ефикасно интервенисао. Скоро да није било случаја да је рањени борац на положају био препуштен на милост и немилост непријатељу. Њима је указивана прва помоћ на самом положају.

ПОЛИТИЧКИ РАД И ИДЕОЛОШКА ИЗГРАДЊА

Политички рад у бригади и у народу представљао је, поред борбене, другу по важности делатност партијске и скојевске организације, руководећег војног и политичког кадра и широких борачких маса у бригади. Скоро да ниједна борбена акција или марш нису изведени без претходне политичке припреме и потпуне политичке мобилизације борачког и старешинског кадра и без политичког објашњавања циљева акција или марша.

Политичко васпитавање бораца и старешина и у 5. српској бригади одвијало се - према дотадашњим искуствима у три основне форме: на основу општег плана политичког васпитавања, који је садржавао сва основна питања и проблеме народноослободилачког рата и социјалистичке револуције, систематско упознавање и проучавање актуелних проблема и питања војно-политичке ситуације и унутрашњег живота и стања јединица и свакодневно објашњавање дневних догађаја онако како их је постављао партијски орган »Борба«. Политички рад је морао бити жив, непосредан и близак и јасан неугој маси бораца, с тим што су политички радници били дужни да уложе максимум труда и у сопственом васпитавању да би могли да буду успешни васпитачи бораца.

⁵⁶⁾ 36. НОР, I, 20, док. 138. - Јула 1944. године, четници Горске гарде мајора Николе Калабића открили су ову болницу и зверски поубијали све затекле рањенике, међу њима и неколико рањеника из 5. бригаде.

Политички рад у новоформираној 5. бригади у почетку се одвијао по четама, у ретким часовима слободног времена, недељно просечно по пет часова рада. Овређиване су основне теме: о циљевима народноослободилачке борбе, о непријатељима НОП-а и Југославије, о фашизму и друге. О свакој теми, после предавања, вођена је и дискусија.

Већ 10. априла 1944. године у извештају политичког комесара 5. бригаде стоји: »Политички рад спроводи се по плану штаба бригаде. У нарочитим приликама часови се држе два пута дневно. Морал је код наших бораца до сада добар и стално се поправља. Однос другова и другарица је добар и није било неких видних случајева... «

У првим месецима по формирању бригаде, због тешких временских услова (снег, мраз, честе суснежице и олуја), батаљони су, када није било борбених дејстава, били распоређени по четама у кућама, тако да се нису могли одржавати батаљонски часови, већ најчешће по четама. С обзиром на младост, неискуство и скромно политичко и теоретско знање политичких комесара чета, политички рад са борцима није могао увек да донесе крупније резултате.

Пред сваку акцију или покрет политички комесари су држали часове са борцима на којима су их упознавали са значајем акције и покрета и указивали на држање бораца у њима.

Политички рад са борцима одвијао се зависно од расположивих временских могућности, односно пре свега од тога да ли је јединица било у покрету ка новим положајима или је изводила борбена дејства. Програм политичког рада у времену око формирања 5. бригаде па до њеног уласка у формацијски састав 21. дивизије доношен је у политичком органу бригаде, на основу дотадашњих искустава политичких комесара у томе раду и директива које је у том смислу давао Окружни комитет КПЈ за топлички округ.

У организацији, спровођењу и интензитету политичког рада у народу, штаб 5. бригаде, штабови батаљона, политички руководиоци батаљона и чета, партијска и скојевска организација деловали су према томе да ли је та територија била већ ослобођена или су на њој још увек деловале јаке и бројне непријатељске оружане формације и окупаторска и квислиншка власт. Где год су дошле јединице бригаде одржавани су политички зборови и културно-просветне приредбе на којима су

о циљевима народнослободилачке борбе говорили политички комесари и оснивали месне народнослободилачке одборе. Зборови су редовно успевали, а понегде су имали и карактер правих народних свечаности. На зборовима је тумачена линија НОВЈ и народ позиван да се прикључи јединицама НОВЈ, а вршене су и добровољне мобилизације људства за НОВЈ.

У правилном односу према народу борци и старешине новоформиране 3. јужноморавске НО бригаде имали су велика искуства из трогодишњих борбених дејстава и политичке активности у Топлици, одакле је потицао њен борачки и старешински састав. Сви су они били борци Топличког и Јастребачког НОП одреда, потекли су из крила народа овога краја Србије, били су његови синови и чувари. На сам дан формирања 5. бригаде у Великој Плани под Јастрепцем, одржана је велика културно-просветна приредба.

У политичком раду са борцима и старешинама и у народу, осим политичких часова и предавања, проучавана је у значајној мери и литература добијена од надлежних окружних комитета КПЈ и од виших штабова и форума. Литературе је било релативно довољно - књиге, брошуре, штампа, шапирографисане књиге и чланци, упутства и директиве.

Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ, 18. јануара 1944. године, обавештавао је штабове бригада и партијска руководства: »Наша техника издала је Стаљинову књигу. Из питања лењинизма у 350 примерака, од којих ћемо део послати и за све околне округе«,⁵⁷⁾ а ПК КПЈ за Србију, 18. априла 1944. године, писао је својим члановима на југу Србије: »Шаљемо вам само проглас ЦК од 7. новембра (идући пут више) и Проглас ПК од 1. маја. Пошаљите нам све публикације од октобра наовамо. Ако може која Историја (СКПб) и Основи (лењинизма-п.а.).⁵⁸⁾

У свакодневном политичком раду са борцима и старешинама умногоме је коришћена дневна и периодична штампа. У првој половини 1944. године, у бригади је, а нарочито међу омладином, проучаван је лист »Млади борац«, орган Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије, а у недостатку друге штампе читао се и на одговарајући начин коментарисао београдски квислиншки лист »Ново време« из којег су борци сазнавали беспримерне лажи квислинга о НОВЈ.

36. НОР, I, 20, док. 121.
58) Исто, док. 141.

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ V БРИГАДИ

У новим војним и политичким условима борбене и политичке делатности бригаде, за разлику од времена делатности Јастребачког и Расинског НОП одреда, који су чинили језгро 5. бригаде, проблеми и задаци партијске организације повећали су се у значајној мери и постали далеко разноврснији. Постојала је и виша свест о потреби и важности повећаног и пуног партијског рада, будности, партијске дисциплине и политичко-марксистичке изградње новог, млађег партијског и политичког кадра.

Подела сектора рада у војсци, у свим партијским ћелијама, заснивала се на четири облика: политички, војнички, културно-просветни и омладински, а на унутарпартијском плану, то су била: организациона питања, рад са кандидатима, омасовљење партијске организације, дисциплина и будност, критика и самокритика и теоретска изградња партијског чланства.

Скоро истог дана када је формирана 3. јужноморавска народноослободилачка бригада формирана је и бригадна партијска организација, која је бројала 50 чланова КПЈ и свега десет каднихата за чланство у КПЈ.

Партијским радом у бригади руководио је бригадни комитет КПЈ, чији је секретар био Животије Савић Срба, за СКОЈ је одговарао Милорад Мијовић Предраг, а чланови комитета били су и секретари батаљонских бироа КПЈ (Мирко Шиндић Артем, Вељко Војновић Звездан и Љубиша Илић), за које Недељко Караичић Милисав, члан ПК КПЈ за Србију у поменутом извештају даје следеће карактеристике: »Секретар првог батаљона друг Артем из Расине, радник, добар се показао у раду, а исто тако добар је био на партијском курсу. Има све услове да се развије у доброг партијца, углавном је одан и пожртвован у раду; секретар партијског бироа у другом батаљону је Звездан, геометар је по занимању, партизан Крушевачког одреда још од почетка. У борбама се показао храбар, много је увучен у себе - нека претерана скромност, која је добила карактер немарности, али је у последње време отклонио ту слабост у потпуности и на партијском раду се показао активан. Углавном је одан нашој Партији. Секретар трећег омладинског батаљона је Љубиша, бивши секретар Партије у Јастребачком батаљону. Срба је доста добар, но само га морамо

послати на први партијски курс, да се мало више норуџа теоријом. Но исто тако мораћемо на први курс послати друга Предрага. Он је најслабији у комитету. Сви другови су прошли кроз партијски курс.^{59>} »У сваком батаљону формиран је партијски биро, који је руководио четним партијским хелијама. Секретар партијског батаљонског бироа био је помоћник политескара комесара батаљона, а чланови су били помоћници комесара чета и секретар батаљонског бироа СКОЈ-а.

Омасовљењу партијске организације бригадни комитет КПЈ није поклањао довољно пажње, изговарајући се пред вишим партијским форумима најчешће чињеницом да, услед скоро свакодневних борбених дејстава и покрета, није било довољно времена за партијско-политички рад, па су на дан 10. априла 1944. године, значи у року од три месеца од дана формирања бригаде, била свега 52 члана Партије. У међувремену у КПЈ је примљено само шест нових чланова. »Кандидата има 15... Пошто смо заборавили горе да наведемо колико имамо предкандидата,⁶⁰ те зато овде стављамо. Предкандидата имамо 17, са којима се ради као и са кандидатима.⁶¹⁾ Очигледно је било секташење при пријему нових чланова, упркос динамици размештаја и прекомандовања, иако су се многи борци већ били доказали у протеклим борбеним акцијама.

Процес омасовљавања партијске организације у 5. бригади био је спор. Јако изражено секташење била је његова основна одлика. О израженом секташењу приликом пријема нових чланова у КПЈ у 3. јужноморавској бригади писао је Недељко Караичић, 13. априла 1944. године: »Ја сам одржао састанак са сва три батаљонска бироа, сада ћу одржати са Бајом (Риста Антуновић - п.а.) састанак комитета (треће) бригаде и онда ћу поћи ка вама (Петру Стамболићу и Драгом Стамнековићу, члановима ПК КПЈ за Србију - п.а.). Но само ћу се задржати са ОК Топлице дан два. Стање у Трећој бригади доста је добро. Једина заиста велика озбиљна слабост на коју сам им указао та је што су и сувише секташили. Сувише се скеташило у погледу увлачења у партију. Ја сам на тим састанцима закандидовао у I батаљону 16 и два стара, то је укупно 18, у II батаљону 15 и у III бат. 20 и 4 стара кандидата, то значи да смо закадидовали преко 50 другова, а који се у најскорије време могу увести у партију. Тако су сви чланови

59) 36. НОР, I, док. 15.

60) Ова категорија у партијској организацији КПЈ први и једини пут помиње се само у овом документу.

61) 36. НОР, I, 7, док. 15.

Скојевског бироа били непартијци, а као непартијске нису их уводили у партијски биро, и тако је било преахивања Скоја или запостављања.⁶²⁾

Главна мерила за пријем људи у Партију, била су храброст, оданост циљевима НО. борбе и лично поштење. Краће предахе на маршевима и између борби као и сваки слободни тренутак користили су секретари партијских ћелија да анализирају активност и допринос комуниста на развијању другарства и њихово држање у борби и на маршу. Посебно су пажљиво разматрани предлози појединаца и ћелија за кандидовање, *оаносно за пријем у КПЈ.*

Рад партијске организације у 5. бригади у времену до уласка у састав 21. дивизије НОВЈ одвијао се у условима скоро непрестаних покрета и борби и готово хроничног недостатка времена. Састанци партијских ћелија одржавани су једанпут недељно организациони, једанпут теоретски. Одржавани су и ванредни партијски састанци, обично пред борбену акцију или покрет. Чланови Партије су упознавани са борбеним задатком, а ванредни састанци одржавани су чешће и после акције или покрета када је требало сагледати држање сваког члана Партије у борби и покету.

Партијски састанци држани су и при појави слабости и грешака значајних и карактеристичних за целу јединицу, затим приликом решавања неких, нарочито тешких проблема из живота и рада јединице, као што је била појава, мада ретких случајева, дезертерства за време седме непријатељске офанзиве и заласка бораца у куће ради узимања намирница од сељака, што се називало »заламањем«, затим при анализи слабости и грешака појединих чланова Партије.

Теоретском и практичном раду са кандидатима и тзв. преткандидатима у почетку није обрађана довољна пажња. Они су често били препуштени сами себи, па је од краја марта 1944. године на партијским састанцима постављена обавеза сваког члана да, зависно од временских могућности, али у начелу сваки дан, ради са појединим кандидатима до њиховог учлањивања у КПЈ. Са њима се прорађивао основни партијски писани материјал. Кандидатски стаж у партијској организацији 5. бригаде био је још увек дуг. Трајао је и по два до три месеца, иако су сви кандидати свакодневно проверавани у

⁶²⁾ 36. НОР, I, 20, док. 139. - Писмо Недељка Каранчића Милисава од 13. априла 1944. године Петру Стамболићу Јеремији и Драгом Стаменковићу Плавом, члановима ПК КПЈ за Србију, о дејствима јединица НОВЈ у Рацини.

борбама, на маршевима и у политичком деловању у јединици. Било је уопште престрого држање батаљонских бироа и бригадног комитета КПЈ према њиховом пријему у КПЈ.

Рад четних партијских ћелија није био задовољавајући. Оне нису биле руководеће организације у четама, партијци као да су се плашили масе и губили се у њој. Због неискуства неки партијци су били у стању да уочавају проблеме у јединицама. Конспирација, којој је увек поклањана посебна пажња, била је добра, није било слабости и грешака, а исто тако и будност.

Критика и самокритика, то најубојитије оружје јаке партијске организације била је веома негована на партијским састанцима, она се »обавља редовно«, пише у већ поменутом извештају од 10. априла 1944. године, »Примећено је код другова војних руководилаца: из свога несхватања не осећају се по некада партијцима, што је код њих примећено фирерство и тежња за већим положајима.«

У овом времену одржано је свега неколико састанака бригадног комитета КПЈ, и на њима се радило углавном по следећем дневном реду: I извештај секретара: 1) Војно-политичка ситуација у свету и у земљи и просторији на којој се бригада налазила и изводила своја борбена дејства; 2) нове директиве примљене за рад; II) организациона питања: 1) кандидовање и зачлањивање; 2) васпитни рад; 3) дисциплина; 4) будност; III) рад по секторима: 1) војни рад; 2) политички рад; 3) СКОЈ; 4) рад на терену; 5) културно-просветни рад; IV) разно: 1) санитет и хигијена; 2) снабдевање; 3) Разно.

Био је то скоро уобичајени дневни ред састанака партијског комитета и батаљонских бироа, па чак и партијских ћелија, мада је обухватао сва актуелна питања и проблеме важне за партијску организацију. Секретари батаљонских бироа КПЈ и секретар бригадног комитета КПЈ износили су извештај о стању и раду по својим јединицама, а командант или начелник штаба бригаде износили су извештај из војног сектора. Но без обзира на ту секторску подељеност и задужења рада међу појединим члановима, бригадни комитет КПЈ је већ од првог састанка, деловао као партијски колективни орган. Дискусије су биле конкретне, а осим појединих одлука за партијску организацију неког батаљона, доношене су и одлуке које су имале карактер бригадних задатака целе организације.

Почетком марта 1944. године донекле је измењен састав бригадног комитета КПЈ јер је Животије Савић Срба био

кооптиран у Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ, па је дотадашњи политички комесар бригаде Јован Крстић Мргуд одређен за помоћника комесара бригаде, самим тим и за секретара бригадног комитета КПЈ. Пошто је Вељко Војновић Звездан отишао на нову дужност, помоћник комесара 2. батаљона постао је Бранко Стефановић Змај, који је на тој дужности остао до краја рата, а на дужност секретара бригадног комитета СКОЈ-а на место Милорада Мијовића Предрага, који је отишао у ОК СКОЈ-а за Топлицу, одређен је Градимир Јовановић, који је на тој дужности остао до краја рата. Како је априла 1944. године формиран и 4. батаљон, то је помоћник политичког комесара овог батаљона Добривоје Недељковић Доља, из Горње Трнавe, постао члан комитета, тако да он средином маја 1944. године делује у саставу: Јован Крстић Мргуд, секретар, и Станимир Јовановић Јова, Мирко Шиндрић Артем, Бранко Стојановић Змај, Љубиша Илић, Добривоје Недељковић Доља и Градимир Јовановић, чланови.

Крајем априла 1944. године значајно се омасовљује партијска организација 5. бригаде и она броји преко 80 чланова и тридесетак кандидата. Бригадна партијска организација била је обавезна да посвети нарочиту пажњу - кроз рад партијских ћелија и партијских руководстава - теоретској изградњи својих чланова, с обзиром на потребу брзог подизања кадра и што је идеолошки ниво чланства организације, не само новог већ и старог, био релативно низак. Рад на теоретском уздизању партијског чланства био је и у 5. бригади »запостављен«, секретари ћелија и бироа одговор за свој нерад налазили су недостатку времена, што је и било тачно, јер је бригада била у скоро свакодневним маршевима и борбама. Самим тим опадао је и идеолошки ниво партијских ћелија, јер се од чланова партије није упорно захтевало да сами уче и проналазе време за своју идеолошку изградњу.

У поменутом извештају бригадног комитета КПЈ од 10. априла 1944. стоји: »Природа материјала. На састанцима се прорађује следећи материјал: О кадровима, Услови за большевизацију Партије, Скупштина АВНОЈ-а, Стварање националног комитета и Пролетер (нарочито Организационо питање КПЈ). Састанци се одржавају једанпут недељно теоретски. Чланови се развијају добро изузев појединаца као Синиша, Васа, Милош и Јастреб...

Теоретски часови и курсеви. Теоретски часови су одржани сасвим ретко, док сада иде редовно. На састанцима се

излази са овим рефератима: Из Прве главе СКП (б) и још други почетни материјали за партије. До сада смо (прорадили - п.а.) ове теме: Развитак друштва, Национално питање, Сељачко питање. Ове теме показале су се као врло тешке за наше партије и зато смо изабрали почетне теме да би се добило основно знање...⁶³⁾

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД САВЕЗА КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У БРИГАДИ

У 5. српској бригади је од првог дана њене борбене активности и политичког рада формирана и деловала веома бројна скојевска организација високе политичке свести и оданости циљевима народноослободилачке борбе, храбра и иницијативна, која је своју активност испољавала на својим, унутрашњим организационим и политичким проблемима и питањима, у раду са омладином, у културно-просветном раду, у агитацији и пропаганди и на сопственој идеолошкој изградњи.⁶⁴⁾

Одмах после формирања бригаде, формиран је и бригадни комитет СКОЈ-а, за чијег је првог секретара одређен Милорад Мијовић Предраг, ђак из Прокупља, који је званично имао функцију писара у бригади. Чланови бригадног комитета СКОЈ-а су секретар батаљонског руководства СКОЈ-а у 1. батаљону Драган Стевановић, који је до тада био секретар СКОЈ-а у батаљону Јастребачког НОП одреда, затим секретар СКОЈ-а у 2. батаљону Драгослав Милић Живко Маћарац, за кога Недељко Караичић Милисав, у свом извештају каже: »... Он је доста напредовао, има изгледа да још напредује, и у 3. батаљону Бошњак, студент технике, члан Скоја из Београда, дошао преко везе, у одреду је преко шест месеци, добро се показује у раду... Друг Корчагин (Аранђел Младеновић, секретар Окружног повереништва СКОЈ-а за Топлицу - п.а.) је одржао састанак бригадног комитета Скоја, на коме ја нисам присуствовао, зато што нисам имао времена, а на идући ћу отићи«.

По формирању бригадног комитета СКОЈ-а формирано је девет актива (у девет чета сва три батаљона), у којима је било

⁶³⁾ Г.36. НОР, IX, 5, док 130.

⁶⁴⁾ О организацији СКОЈ-а у 5. бригади сачувана су само два документа (Извештаји секретара бригадног комитета Скоја, Градимира Јовановића) и неки делови писаних партијских извештаја, па је овај одељак рађен углавном на основу сећања преживелих скојевских и партијских руководиоца бригаде и батаљона.

85 чланова СКОЈ-а, па ће Караичић обавештавати Драгог Стаменковића: »Као што видиш Ској у овој бригади стоји сасвим добро«. ⁶⁵⁾

У времену до почетка априла 1944. године, бригада је водила жестоке борбе са непријатељима свих боја и врста у којима су скојевци били пример храбрости и јунаштва и правилног односа према народу на терену којим се бригада кретала и на коме је изводила своја дејства. У тим борбама погинуло је десетак чланова СКОЈ-а. Међутим, и у СКОЈ-у као и у Партији, огледало се секташтво, па су многи храбри омладинци остали ван СКОЈ-а тако да је бригадна скојевска организација 10. априла 1944. године бројала само 87 чланова.

У поменутом извештају политичког комесара 5. бригаде, од 10. априла 1944. године за СКОЈ стоји: »5. СКОЈ. Услед промена кадрова у бригади ⁶⁶⁾ сада немамо комитет Скоја. До сада је био слаб комитет те се због тога није осећао рад Скоја. Сада смо извршили промену и створили смо доста боље руководство. Ови другови који су у руководству Скоја нису партијци. Ској има целу формацију у бригади осим што нема комитет. Скоју се је прилично обратила пажња, тако да се рад Скоја поправља... « ⁶⁷⁾ Секретар бригадног комитета СКОЈ-а био је од априла 1944. године Градимир Јовановић, а чланови су били: Александар Жмахер (1. батаљон), Милојко Вучићевић Малиша (2. батаљон), Миле Бошњак (3. батаљон) и Вујаш Анђеликовић, Радунка Вукадиновић и Миодраг Милојевић (из 4. батаљона).

Скојевска организадија у 5. бригади била је бројна и јака борбена политичка снага, чији је политички утицај на огромну већину бораца био приметан и плодан, па се тако и оцене појединих партијских и скојевских руководилаца могу оценити и као превише песимистичке, јер се стање стално побољшавало.

На састанцима бригадног и батаљонских комитета и четних актива СКОЈ-а према сећањима њихових преживелих чла-

65) 36. НОР, I, 5, док. 15 и 25.

66) Априла и маја 1944. године извршен број војних и политичких руководилаца из 5. српске бригаде одређен је на дужности у новоформираним бригадама и дивизијама НОВЈ, а извршен број је одређен на рад у окружном и српским партијским и скојевским руководствомима на терену. Тако је Милорад Мијовић Предраг, секретар бригадног комитета СКОЈ-а, одређен најпре за руководиоца бригадног комитета СКОЈ-а, одређен најпре за руководиоца партијског курса у Баботинцу, а затим за члана ОК СКОЈ-а, за Топлицу.

67) 36. НОР, IX, 5, док. 130.

нова - стално су доношени закључци и задаци о побољшавању стања и даљем успешнијем развоју скојевске организације. Дневни редови ових састанака били су разноврсни, актуелни и различитог карактера. На дневном реду скоро сваког састанка, било актива, или комитета, било је организационо питање, којим су решавани унутрашњи, чисто организациони проблеми скојевске организације и задаци: пријем нових чланова анализа држања скојеваца на маршу и у борби, затим војна и политичка активност сваког скојевца понаособ, па критика и самокритика, то најубојитије оружје сваког комунисте и скојевца. Према искрслом, мањем или тежем проблему војне или политичке природе, скојевска организација у бригади реаговала је брзо, актуелно и енергично.

Пета бригада је у свом борбеном историјату била у сталним борбама и маршевима, тако да никада није било довољно времена ни за значајнију и редовну идеолошко-политичку активност у скојевској организацији, али се користио сваки предах између две борбе и на маршу да се нешто проучи, прочита и по могућству и проради. На скојевским састанцима проучавана је брошура »Какав треба да буде комсомолац«, о чијим се ликовима дискутовало и преносило на скојевски актив, а прорађивана је и брошура Михајла Калињина »О омладини«.

АГИТАЦИЈА И ПРОПАГАНДА И КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ РАД

Из борбеног и политичког историјата 5. бригаде сазнаје се да је у њој била веома развијена и културно-просветна активност, којом су остварена два основна циља: борцима је подизано ведро и борбено расположење, а тиме и спремност да лакше издрже све тегобе ратничког живота, које и нису биле тако мале и зближавало борце и народ, а с друге стране подизао се културно-просветни ниво бораца, од којих је огромна већина потицала из земљорадничких, махом сиромашних породица. Обогаћивање културно-просветне активности и забавног живота представљало је увек значајан задатак партијске и скојевске организације и свег војног и политичког руководства бригаде, уз стално побољшавање кадровских и техничких могућности за што успешније извођење њихових форми.

Културно-просветни рад одвијао се и развијао према приликама у којима се бригада налазила и према задацима које

је извршавала у одговарајућем временском периоду. Културно-просветни рад носила је углавном скојевска организација, како унутар бригаде, тако и у народу на терену. Скојевска организација развијала је увек интензивну културно-просветну делатност, мада она никада није могла бити тако плодна и масовна услед скоро свакодневних покрета и борби.

Већ при формирању бригаде, истога дана, формирани су културно-просветни одбор бригаде, за чијег је руководиоца одређен Жика Анђелковић, и културно-просветни одбори батаљона, о чијем је раду писао политички комесар бригаде, 10. априла 1944. године: »У бригади, рад не иде пуном паром, али се ипак обавља... Исти је одбор образовао у бригади више хорова, рецитација и скечева и др... «

Описмењавању бораца партијска и скојевска организација и штабови и команде у 5. бригади увек су поклањали посебну пажњу, јер је у њој било доста земљорадника који су долазили из забачених планинских села, делом и неписмени. У извештају политичког комесара бригаде од 10. априла 1944. године стоји: »У бригади неписмених је 23, којима се посвећује доста пажње. Од ових другова већи број је научио слова. Осећа се код ових другова прилично интересовање да науче читати и писати... «

Постојала је у бригади и група шљивција, који су и на најтежим маршевима и у тешким ситуацијама веселили остале борце и чинили лакшим ратнички живот. Умели су да импровизују програм, да окупе сељаке око себе и да дају приредбе.

Бригада се Првог маја 1944. године налазила у Рибарској Бањи. Расположење је било празнично, борци су дотерали униформе и обућу и били на приредби за борце и народ која је организована у једној бањској згради. О војној и политичкој ситуацији у свету и у земљи, о циљевима НОБ и о борбеним успесима јединица НОВЈ говорио је Светислав Савковић Јоца, политички комесар 2. батаљона. После збора, неколико младих из околних села примљено је у бригаду, а затим је дата партизанска приредба: скеч из партизанског живота, рецитације, борбене песме и на крају игранка.

Историја штампе у 5. бригади неодојиви је део њеног борбеног историјата. Кроз штампу се огледа сложеност укупне борбе и политичке активности ове славне народноослободилачке бригаде. По њој се може судити о дугом и борбеним успесима испуњеном путу 5. бригаде, о њеном утицају на широке народне масе и њеном значајном доприносу у борбама

за коначно ослобођење наше земље. Штампа у 5. бригади је незаобилазан историјски извор не само за историју 5. бригаде, самим тим и за историју 21. дивизије, већ и за историју времена у коме се бригада борила и политички деловала, па је утолико изучавање ове штампе вишеструко значајно. То није извор првог реда, али она има посебну драж и пре свега актуелност. Бригадна штампа у својим написима приказује готово читав живот бригаде, бележи и коментарише већину битних догађаја, дочарава атмосферу тих времена.

Први бригадни лист звао се »Јастребац«. Извадач је био културно-просветни одбор 3. јужноморавске бригаде. Први број је изашао марта 1944. године. Штампан је на писаћој машини. Било је предвиђено да излази једанпут месечно, али у ондашњим ратним условима није могао редовно да излази,⁶⁸⁾ па је први број листа бригадни комитет КПЈ, априла месеца 1944. године, послао Покрајинском комитету КПЈ за Србију, назначујући да се умножава и други број, а да су већ спремлени чланци за трећи број.⁶⁹⁾

1

⁶⁸⁾ АОС, к. 56, рег. бр. 2/3, »Јастребац«, бр. 2/1945.; Библиографија издања у народноослободилачком рату 1941-1945, Војноисторијски институт, Београд, 1964, одредница бр. 2638. Оригинал листа »Јастребац« налази се у Архиву Србије, фонд штампа у НОБ.

⁶⁹⁾ АОС, Микротекa, депеша бр. 87. и 88.